

τος και τοῦ ποσοῦ και ποιοῦ τοῦ ἑξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ ἐκ τῆς ψυχῆς. Δύναμις, κίνησις, αἰσθημα (φῶς, ἦχος κλπ.) καθ' ἑαυτὰ συμβαίνοντα εἶναι ἀνύπαρκτα ἐφ' ὅσον δὲν γίνονται αἰσθητά, ἤτοι δὲν ἐκτιμῶνται, συγκρίνονται κλπ. παρὰ ψυχῆς. Φῶς, ἦχος κλπ. δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ ὀφθαλμοῦ και ὠτός, λέγει ὁ Lotze συμφωνῶν πρὸς τὸν Bois Reymond, ὅστις τὸ μωσαϊκὸν «Και ἐγένετο φῶς» ἐρμηνεύει «Και ἐγένετο φῶς, ἀφοῦ ἐγένετο ὀφθαλμὸς».

Διὰ τῆς σημασίας λοιπόν, ἣν ἀποδίδει ὁ Lotze εἰς τὴν φυσιολογικὴν λειτουργίαν ἀφ' ἑνός, διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως δ' ἀφ' ἑτέρου τῆς ψυχῆς ὡς ἰδιοτρόπου ἐνεργείας πνευματικῆς, προσπαθεῖ νὰ ἄρῃ μὲν ἐκ τοῦ μέσου τὴν μεταξὺ ὕλισμοῦ και ἰδεαλισμοῦ ἀντίθεσιν, νὰ δώσῃ δὲ ἐν τέλος εἰς τὸ πολυθρόλλητον ζήτημα περὶ οὐσίας ψυχῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν καθώρισε πλήρως και ἀκριβῶς τὰς σχέσεις και τὴν ἀλληλουχίαν τοῦ φυσικοῦ (σωματικοῦ ὀργανισμοῦ) πρὸς τὸ ψυχικὸν και πνευματικόν, ἔδωκεν ὅμως τὴν κατεύθυνσιν πρὸς νέας ἐρεῦνας διὰ τῆς φυσιολογίας και τοῦ πειράματος, ὡς και διὰ τῶν παρατηρήσεων, ἐξ ὧν προέκυψεν ἡ σύγχρονος ψυχολογία διὰ τοῦ W. Wundt. Πρὸ τοῦ ὅμως πραγματευθῶμεν περὶ τῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν τοῦ W. Wundt, ὀφείλομεν νὰ εἰπωμεν ἐν βλέμμα και εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Ed. von Hartmann, αἱ ὁποῖα ἀποτελοῦσιν ἐξέλιξιν τῶν θεωριῶν τοῦ Schopenhauer και ἰδιαιτέραν κατεύθυνσιν ἐν τῇ συγχρόνῳ ψυχολογίᾳ ὑπὸ τὸν τίτλον θεωρίας περὶ ὑποσυνειδήτου.

β'. Αἱ θεωρίαι τοῦ Eduard von Hartmann (1842—1906).

Ὁ Ed. von Hartmann, ὅπως και ὁ Lotze, δὲν θεωρεῖ ἱκανὴν τὴν ὕλιστικὴν ἢ τὴν ἰδεαλιστικὴν ἀποψιν διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ἄλλὰ τὰς φυσιολογικὰς λειτουργίας και τὴν σημασίαν ἐν γένει τοῦ σώματος δὲν λαμβάνει ὡς πρωτεῖον χαρακτηριστικόν τοῦ ψυχικοῦ και πνευματικοῦ βίου. Οὗτος, κατ' αὐτόν, εἶναι ἐσωτερικὴ τις ἰδιότης ἐκδηλουμένη εἰς τὰς λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ και εἰς τὴν ἐν φύσει ἀλληλεπίδρασιν. Εἶναι ἡ «οὐσία καθ' ἑαυτήν» «Ding an sich» τοῦ Καντίου, τὴν ὁποίαν ἄλλοι μὲν ὀνομάζουσι ψυχὴν, ἄλλοι δὲ μονάδα, ἄλλοι πνεῦμα, ἄλλοι βούλησιν και ἄλλοι συναίσθημα. Ἄλλ' ἡ οὐσία αὕτη κατὰ τὸν Ed. v. Hartmann δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὴν ὕλην και τὰς μηχανικὰς και φυσιολογικὰς λειτουργίας, διότι αὕτη αὕτη ἀκριβῶς συντελεῖ εἰς τὴν ἐν τῇ φύσει ἀλληλεπίδρασιν και εἰς τὴν σωματικὴν λειτουργίαν και ὡς τοιαύτη γενικῶς φέρει τὸν χαρακτήρα τίσσεως γενικῆς ἐπικρατούσης, βουλήσεως ὑποσυνειδήτου και μὴ δυναμένης νὰ

ἀναλυθῆ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ v. Hartmann ὡς μαθητὴς τοῦ Schopenhauer ἀποδίδει εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐνεργεῖαν καὶ βούλησιν τὸν χαρακτῆρα τάσεως γενικῆς, ἐκ τῆς ἀντιθέσεως δὲ τῆς βουλήσεως καὶ παραστάσεως ὡς ἰδιοτήτων τοῦ «ἀσυνειδήτου» ἢ «ὑποσυνειδήτου» προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ συμβαίνοντα ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ κινεῖται ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ ἀπολύτου τοῦ Hegel καὶ ἐπὶ τῆς φυσιοφιλοσοφίας τοῦ Schelling βάσιν ὁμοῦς τοῦ ἀπολύτου καὶ χαρακτηριστικὸν τοῦ μονισμού τοῦ Schelling θέτει τὴν βούλησιν καὶ τάσιν, ἀλλ' ὑπὸ μορφὴν ἐκφεύγουσαν τὴν συνείδησιν καὶ ἀποτελοῦσαν τὸ ἐλατῆριον πάσης κινήσεως, εἴτε φυσικῆς καὶ μηχανικῆς, εἴτε πνευματικῆς. Ἡ ψυχολογία τοῦ Hartmann διὰ τοῦτο, γίνεται κατανοητὴ διὰ τῆς φιλοσοφίας του, ἡ ὁποία κινεῖται μεταξὺ τῶν θεωριῶν τοῦ Schopenhauer καὶ τοῦ Hegel. Ἡ ἀρχή, κατὰ Schopenhauer, τῆς βουλήσεως, λαμβάνεται ὡς ἐνεργοῦσα πανταχοῦ καὶ πάντοτε, ἀλλ' ἐφ' ἕσπον εἶναι τυφλή, μέχρις ὅτου ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τοῦ ἀνθρώπου παρασκευάσῃ ὄργανον τῆς διανοήσεως. Ἐνῶ δὲ ἡ βούλησις παρὰ τοῦ Schopenhauer λαμβάνεται ὡς τυφλή καὶ ἄνευ διανοήσεως τάσις, ἀναγνωρίζεται αὕτη παρὰ τοῦ ἰδίου ὡς σκοπιμὸς καὶ ἀμέσως εἰς ἰδέας πραγματοποιουμένη. Ἐκ τῆς ἀντιφάσεως ταύτης τοῦ Schopenhauer λοιπὸν, ὁρμάται ὁ v. Hartmann καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι, ἐφ' ἕσπον ἡ σκοπιμότης καὶ ἡ ἰδέα ὑφίστανται πρὸ πάσης ἀνθρωπίνης διανοήσεως καὶ ἡ διανόησις κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ὑφίσταται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου. Συνδυάζει λοιπὸν τὴν βούλησιν τοῦ Schopenhauer καὶ τὴν «λογικὴν ἰδέαν τοῦ Hegel» εἰς ἐνότητα διανοήσεως καὶ βουλήσεως δι-οικοῦσαν τὸν κόσμον καὶ ἀποτελοῦσαν αἰτίαν τῆς υπάρξεως πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἀτομικῆς συνειδήσεως. Ἡ πρωτογενὴς διανοητικότης, κατ' αὐτόν, ἐνυπάρχει πανταχοῦ τοῦ κόσμου, εἶναι ἔμφυτος καὶ ἐλευθέρων τῶν περιορισμῶν τῆς ἐπὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου στηριζομένης συνειδήσεως, ἐπομένως διαφεύγουσα τὴν συνείδησιν, ἧς εἶναι ἀνωτέρα καὶ γενικωτέρα, δηλαδὴ ὑπερσυνειδήτος. Τὸ ὑπερσυνειδήτον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὁ Hartmann διαβλέπει εἰς τὴν σκοπιμότητα τῆς φύσεως, π. χ. εἰς τὰς ἐξ ἐνστίκτου ἐνεργείας τῶν ζώων, εἰς τὴν τελείαν ὁργάνωσιν πάντων τῶν ζώντων ὄντων κλπ. ἔπρεπε νὰ φέρῃ αὐτόν εἰς τὴν παραδοχὴν ἀνωτέρας διανοητικῆς δυνάμεως, δημιουργοῦ τοῦ κόσμου. Ἀντὶ τούτου ὁμοῦς ἐπιμένει εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀσυνειδήτου ἢ ὑποσυνειδήτου, ὡς γενικῆς τινὸς πνευματικῆς αἰτίας ἐκδηλουμένης ἰδιοτρόπως καὶ συμφῶνως πρὸς ὁρισμένας συνθήκας κατὰ τὴν ἀλληλεπίδρασιν τῶν ἀντικειμένων ἐν τῇ φύσει, τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἐνστίκτου τῶν ζώων καὶ τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευ-

ματικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Ἐπὶ τῆς πανθειστικῆς ταύτης ἀρχῆς στηριζόμενος δημιουργεῖ τὴν περὶ ὑποσυνειδήτου θεωρίαν καὶ ἐπὶ ταύτης βασί-
ζει τὴν ψυχολογίαν. Τὸ ἀσυνείδητον ἢ ὑποσυνείδητον δὲν εἶναι κατὰ
τὸν Hartmann βαθμὸς τις βαθμῶν τῆς συνειδήσεως ἐκφεύγοντος τὴν
προσοχὴν ἡμῶν, ἀλλ' ἀντίθετον πρὸς ταύτην κατ' οὐσίαν καὶ μάλιστα
«βάσις τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἡ ἀνωτάτη ἀτομικὴ συνείδη-
σις, μόνον κατ' ἐπιφάνειαν ὅμως μέχρι τῆς ὁποίας μέ-
ρος μόνον τῶν διαφευγουσῶν τὴν συνείδησιν λειτουργ-
γιῶν φθάνει» (Πρὸβλ. Moderne Psychol.). Τὸ ἀσυνείδητον ἢ ὑπο-
συνείδητον τοῦτο ἐπιδραῖ ἐπὶ παντὸς τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὁ ὁποῖος ἀπὸ
ἄλλης ἀπόψεως οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ. Τοῦτο, διότι
ἡ βούλησις διαφεύγει πάντοτε τὴν συνείδησιν καὶ στηρίζεται εἰς παρα-
στάσεις μὴ ἐνσυνειδήτους, καὶ ἐλευθέρως παντὸς ποιῶν αἰσθημάτων.
Ἡ παραγωγικὴ, πλαστικὴ καὶ πραγματοποιοῦσα ἐνέργεια δὲν ὑποπί-
πτει ἀμέσως εἰς τὴν συνείδησιν, μένει ἐκτὸς τῆς ἀντιλήψεως καὶ μόνον
γὰ νοηθῆ καὶ παρακολουθηθῆ εἶναι δυνατόν». Τὸ ὑποσυνείδητον εἶναι
κατὰ τὸν Hartmann φυσιολογικόν, σχετικόν καὶ ἀπόλυτον. Τὸ φυσιο-
λογικόν ἀσυνείδητον ἢ ὑποσυνείδητον ἔγκαιτα εἰς τὰς ἡρεμισάσας κυ-
ταρικός προδιαθέσεις τῶν ὑλικῶν κεντρικῶν ὀργάνων τοῦ νευρικοῦ συ-
στήματος καὶ εἰς τὸν κατώτερον ὀργανισμόν τοῦ πρωτοπλαύματος. Ὡς
σχετικῶς ὑποσυνείδητον ἢ ἀσυνείδητον λαμβάνει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα,
τὰ ὁποῖα ἐν ἀτομικῇ συνειδήσει κατωτέρου βιαθμοῦ εἶναι μὲν ἐνσυνεί-
δητα ἐντὸς τοῦ ὀργανισμοῦ, ὡς πρὸς τὴν ἀνωτάτην ὅμως κεντρικὴν ἢ
γενικὴν συνείδησιν τοῦ ὀργανισμοῦ παραμένουσιν ὑπὸ τὸν οὐδὸν τῆς
συνειδήσεως καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀσυνείδητα. «Τὸ σχετικῶς ὑποσυνεί-
δητον κατέχει τὸ ὑλικόν πάντοτε δι' ἀνωτέρας συνθέσεις, τὰς ὁποίας
σχηματίζει ἢ ἀπολύτως ἀσυνείδητος ἐνέργεια ἐκ τοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον
ἐσχημάτισεν ἐπὶ κατωτέρου βαθμοῦ. «Τὸ ἀπολύτως ἀσυνείδητον εἶναι
ἡ βάσις τοῦ κόσμου «ἡ ἐνιαία μεταφυσικὴ οὐσία μετὰ τῶν χαρακτηρι-
στικῶν τῆς ἀσυνειδήτου βουλήσεως καὶ τῆς ἀσυνειδήτου παραστάσεως».
Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κατηγοριῶν τούτων τοῦ ὑποσυνειδήτου διακρίνει γνω-
σεολογικῶς ὁ Hartmann φυσικόν, ψυχικόν καὶ μεταφυσικόν ἀσυνείδη-
τον ἢ ὑποσυνείδητον. Τὸ ψυχικόν ὑποσυνείδητον διαίρεται πάλιν κατ'
αὐτὸν εἰς ὀλιγώτερον ἀσαφὲς καὶ ἀκαθόριστον συνειδητόν, διαφεύγον
τὴν παρατήρησιν, ἀσχετον πρὸς τὸ Ἐγώ, κλπ., καὶ συνειδητότερον σχε-
τικῶς. Παραλείποντες γὰ παρακολουθήσωμεν περαιτέρω τὰς θεωρίας
ταύτας τοῦ Hartmann, περιοριζόμεθα εἰς τὸ νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ
κατ' αὐτὸν ἐνοποιήσις ὑλισμοῦ καὶ ἰδεαλισμοῦ βασί-

ζεται εἰς τὴν παραδοχὴν κοινῶς τῆς ὕλης καὶ τῆς ζωῆς· αἰτίας ἀγνώστου ὡς διαφευγούσης τὴν συνείδησιν, νοητῆς ὁμῶς διὰ τῶν τάσεων καὶ τῶν σκοπίμων ἐκδηλώσεων αὐτῆς ἐν τῇ ἐνεργείᾳ καὶ ἀλληλεπιδράσει, αἱ ὁποῖαι συμβαίνουσιν ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ ζωῇ. Ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ τὸ ἀγνώστον, τὸ ὡς ψυχὴ, βούλησις, πνεῦμα, συναίσθημα κλπ. λαμβανόμενον καὶ ἀποτελοῦν τὴν αἰτίαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου, εἶναι ἡ διαφεύγουσα τὴν συνείδησιν προδιάθεσις τοῦ σωματικοῦ ὄργανισμοῦ διὰ τῶν κατάρτων καὶ ἡ δίκην ἐλατηρίων κατὰ τὰς ὁρμὰς καὶ τὴν βούλησιν, στερεοτύπων δὲ σκέψεων κατὰ τὴν διανόησιν, ἐκδηλουμένη ἀσυνείδητος ἐκείνη δύναμις. Αὕτη κατὰ τὸν Hartmann συντελεῖ εἰς συνδέσεις καὶ προσλήψεις ψυχικῶν φαινομένων κατὰ τρόπον μὴ δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ μήτε παρὰ τῆς θεωρίας τῶν συνδέσεων, μήτε διὰ τῆς θεωρίας περὶ προσλήψεων καὶ ἀφομοιώσεων. Ἡ διαφεύγουσα τὴν συνείδησιν αὕτη δύναμις, ἡ ἀγνώστος, ἡ ὡς ἐνδιάθετος καὶ ἔμφυτος ὁρμὴ καὶ βούλησις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκδηλουμένη, ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν τοῦ διὰ τῆς συνειδήσεως σχηματιζομένου ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου. Ἐὰν δ' ὑπάρχη ἐπιστήμη τις, ψυχολογία καλουμένη, αὕτη οὐδαμῶς ἄλλοῦ ἔχει νὰ ἐμφανίσῃ κατὰ τὸν Hartmann, εἰμὴ «εἰς τὴν ἐπὶ τῇ βιάσει κανόνων καὶ νόμων ἐξάρτησιν τῶν ἐν συνειδήσεως». Οὕτω λοιπὸν ἄλλην μίαν φορὰν προκύπτει τὸ ζήτημα τῆς αἰτιότητος ἐν τῇ ψυχολογίᾳ. Ἡ συνείδησις δὲν ἐρμηνεύεται οὔτε ὡς ἐξ αἰσθημάτων παραστάσεων καὶ αὐτοσυνειδησίας συνισταμένη λειτουργία, οὔτε ὡς ἰδιότροπος ἐκδήλωσις τῆς ζωῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Λαμβάνεται ὡς ἐκδήλωσις τῆς μὴ ὑποπιπτούσης εἰς τὴν συνείδησιν αἰτίας, τοῦ ἀσυνειδήτου ὅπερ χαρακτηρίζει σκοπὸς καὶ τάσις καὶ εἰς τὸ ὅποῖον ἐνοῦται ἡ βούλησις καὶ ἡ διανόησις. Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀντιλήψεώς του ταύτης, ὁ Hartmann εἶχε βεβαίως κλεῖστα ἐπιχειρήματα ἀποτελοῦντα τὰ ἅλα προβλήματα τῶν ἄλλου εἶδους θεωριῶν, καὶ παραδείγματα ἐκ τοῦ καθημερινοῦ βίου, ὅπου αἱ πράξεις συνηθέστατα ὄχι μόνον δὲν συμφωνοῦσιν ἀλλὰ καὶ ἀντιβαίνουσι πρὸς τὰς πεποιθήσεις, αἱ γνώσεις καὶ τὸ ἐνδιαφέρον προσανατολιζόνται καὶ καθοδηγοῦνται παρ' ὠρισμένων διαφευγουσῶν τὴν λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως δυνάμεων, ἅς καλοῦμεν ὁρμὰς ἐνστικτα κλπ. Ἐπρεπε λοιπόν, ἢ νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ψυχολογία ἀσχολουμένη διαρκῶς εἰς προβλήματα, κατ' ἀνάγκην, ἀργὰ ἢ γρήγορα, θὰ κατῳρθῶνε νὰ ἐρμηνεύσῃ ἢ καὶ περιγράψῃ ἀπλῶς καὶ τὴν ἀγνώστον, ἀσυνείδητον ταύτην ὁρμὴν, ἢ νὰ γίνῃ δεκτὴ ἢ περὶ

ἀσυνειδήτου θεωρία τοῦ Hartmann. Ἄλλ' ἡ θεωρία αὕτη ὄχι μόνον διὰ τῶν ἀσαφειῶν καὶ τῶν ἀντιφάσεων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς προσηθείας της νὰ σύρη τὴν ἐπιστήμην εἰς ἀγνωστα καὶ ἀκατάληπτα ὑπόμορφην ἀπολύτου, δὲν κατίσχυσεν, οὔτε ἐπεβλήθη. Ἐπολεμήθη παρὰ τῶν J. St. Mill, τοῦ Brentano, τοῦ W. Wundt καὶ ἄλλων. Ἀφῆκεν ὅμως τὴν ἐπιστήμην νὰ ἀσχοληθῇ καὶ εἰς ζητήματα, εἰς τὰ ὁποῖα οὐδεμία σχεδὸν ἐδίδοτο προσοχὴ μέχρι τοῦδε. Τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουσιν ἐλατήρια πράξεων, ἡ χαρακτηριστικὰ σκέψεως καὶ διανοήσεως, διαφεύγοντά τὴν συνείδησιν ἦτοι τὴν σκέψιν κατὰ τὰς πράξεις καὶ τὴν μνήμην κατὰ τὰς σκέψεις καὶ διαλογισμούς, ὡς ἐπίσης καὶ διαφέροντα καὶ τίσεις ἀνεξάρτητοι τῆς γνώσεως καὶ τῶν πεποιθήσεων, ἐτέθη ἐπὶ τὸς ἀμφιβολίας. Ἐπειδὴ ὅμως πάντα ταῦτα ἐθεωρήθησαν ἀποτελέσματα ἔθιμοῦ καὶ μηχανισμοῦ προκύπτοντος ἐκ συχνῆς ἐπαναλήψεως διὰ τοῦτο δὲν ἐγένοντο δεκτὰ ὡς ὅλως ἀνεξάρτητα τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ὡς κυριαρχήσαντα ἄλλοτε καὶ διὰ τῆς συνειδήσεως ἐπιδρᾶσαντα ψυχικὰ φαινόμενα ὑποπεσόντα διὰ τοῦ ἔθους καὶ τῆς χρήσεως ἢ ἐπαναλήψεως εἰς ὑποσυνείδητον κατῴστασιν καὶ ἐντεῦθεν ἐπηρεάζοντα τὸ εἶδος, τὸν βαθμὸν καὶ τὸν τρόπον λειτουργίας τῆς συνειδήσεως. Ἀντὶ «ἀσυνειδήτου» ὀνομάσθη ἡ πλευρὰ αὕτη τοῦ ψυχικοῦ βίου «ὑποσυνείδητον» καὶ ὡς τοιαύτη ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἔρευναν τῆς συγχρόνου ψυχολογίας. Αἱ ἐπὶ τοῦ ὑποσυνειδήτου τοῦτου ἔρευναι, ἀφ' ἑνὸς μὲν δι' αὐτοπαρατηρησίας καὶ ἐμπειρικῶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ πειράματος, τῆς ἀναγωγῆς τῶν ἐκδηλώσεων εἰς ἐσωτερικὰ ἐλατήρια καὶ τῶν ψυχιατρικῶν κλινικῶν παρατηρήσεων, συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συγχρόνου ψυχιατρικῆς (παθολογίας καὶ ψυχοπαθολογίας), καὶ τῆς ψυχοανάλυσεως ἦτοι πειραματικῆς ἐρεῦνης τῆς ἐπιδρᾶσεως ἀποθιμμένων ψυχικῶν φαινομένων ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως ὑπὸ τὴν συνείδησιν τεθέντων καὶ χρησιμευόντων ὡς ἐλατηρίων κεντρικῶν τῆς ἀτομικῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς κινήσεως.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ψυχιατρικὴ καὶ ἡ ψυχοπαθολογία, ὥπως καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Freud ἀναπτυχθεῖσα ψυχοανάλυσις δὲν προῆλθον ἀμέσως ἐκ τῶν περὶ ἀσυνειδήτου θεωριῶν τοῦ Hartmann ἢ τῶν περὶ βουλήσεως θεωριῶν τοῦ Schopenhauer. Μᾶλλον προέκυψαν ἐκ τῆς πειραματικῆς ἢ ἄλλης ἐξετάσεως τῶν αἰτίων τῶν ἀνευ διαλογισμοῦ πράξεων, τῶν παθολογικῶν φαινομένων καὶ τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ὁρμῶν. Ἄλλ' ὅπως ἐνταῦθα διὰ τῆς τοιούτου εἰδους ἐρεῦνης ἦλθεν εἰς φῶς ἡ θεωρία περὶ ἀσυνειδήτων ἢ ὑποσυνειδήτων ἐλατηρίων φερόντων χαρακτηριστὰ ἀσυνειδήτων τίσεων καὶ ὁρμῶν, οὕτω καὶ τὸν Schopenhauer καὶ τὸν

Hartmann ἡ τάσις καὶ ἡ βούλησις ᾤδηγησαν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἔννοιᾶς τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ ἄσυνειδήτου. Λόγω δὲ τῆς συγγενείας ταύτης μεταξὺ τῶν θεωριῶν τοῦ Hartmann καὶ τῆς νεωτέρας ψυχοπαθολογίας καὶ ψυχοανάλυσεως, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ νεώτεραι αὐταὶ θεωρίαι ὡς συνέχεια καὶ ἀνάπτυξις ἐκείνων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅμως πρόκειται γενικῶς περὶ τῆς κατευθύνσεως ἐκείνης ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, ἡ ὁποία, δι' οὓς λόγους ἀνωτέρω ἀνεφέρομεν, εἰς τὴν ζωὴν ἀποδίδει ὡς κύριον γνώρισμα τὴν βούλησιν καὶ τὴν ὁρμὴν, μειώνουσα τὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν τῆς διανοήσεως. Διὰ τῆς μονομερείας ὅμως ταύτης δὲν μειοῦται ἡ ἀξία τῆς κατευθύνσεως ταύτης, διότι ἐπὶ τέλους καὶ διὰ τῆς περὶ ἄσυνειδήτου ἢ ὑποσυνειδήτου θεωρίας ἐπιστιῖται ἡ προσοχὴ εἰς τὸ ἰδιώτροπον καὶ ἐξ ἐμφύτου τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς, εἰς τὰ συναισθημάτα, τὴν βούλησιν καὶ τὰς ὁρμὰς, εἰς ἐκεῖνα τέλος τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Tetens ὀλιγώτερον εἶχον ἀπασχολήσει τὴν ἐπιστήμην, διότι ἀπλῶς παρήγοντο ἐκ τῆς διανοήσεως καὶ τῶν παραστάσεων (ἰδεῶν) (Locke, Hume, Herbart κλπ.).

Ἡ παρὰ τοῦ Ed. v. Hartmann ὅμως ἐξίσωσις τοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ τοῦ ὕλισμοῦ, εἴτε διότι στηριχθεῖσα εἰς τὴν περὶ ὑποσυνειδήτου θεωρίαν μετέφερε τὸ κέντρον τοῦ βάρους πρὸς τὸ πνευματικόν, εἴτε διότι ὑποθετικῶς πραγματευομένη περὶ ἄσυνειδήτου τινὸς ἢ ὑποσυνειδήτου ὡς αἰτίας πάντων τῶν ψυχικῶν φαινομένων οὐδὲν σπουδαῖον νέον κατ' οὐσίαν προσέθετε διότι καὶ οἱ ἐπιμένοντες εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχικῆς οὐσίας, τῆς διανοήσεως, βουλήσεως κλπ. οὐδὲν ὀλιγώτερον τοιαύτης κεντρικῆς βάσεως παρεδέχοντο, εἴτε τέλος διότι ἀναιροῦσα καὶ διασκευάζουσα πᾶν τὸ προηγουμένως κτηθὲν δὲν προσέθεσε νέον τι σοβαρὸν καὶ θετικὸν ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰς νεωτέρας ἀντιλήψεις, δὲν ἐπεκράτησεν, αἱ δὲ ψυχολογικαὶ αὐτοῦ θεωρίαι δὲν συνετέλεσαν εἰς τὸν σχηματισμὸν σχολῆς καὶ εἰς περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν τοιούτων θεωριῶν. Ἐμμέσως μόνον ἔφερον τὴν ἐπιστήμην εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἄσυνειδήτων ἢ ὑποσυνειδήτων ἐκείνων ὅρων εἰς οὓς καταγίνεται ἡ ψυχοπαθολογία καὶ ἡ ψυχοανάλυσις καὶ τοὺς ὁποίους ἄλλως τε δὲν δύναμεθα νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν εἰμὴ εἰς συνολικὴν ἐπίδρασιν τοῦ παρελθόντος ἐν τε τῇ ψυχικῇ ἀτομικῇ βίῳ καὶ ἐν ταῖς κοινωνικαῖς καὶ φυσικαῖς συνθήκαις, ὑπ' ἃς οὗτος ἐξελίχθη μέχρι τοῦδε καὶ ἐξελεύσεται. Τοῦτο ὅμως δὲν μειώνει τὴν ἱστορικὴν σημασίαν τοῦ Ed. v. Hartmann ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, διότι, ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν, τονίζεται δι' αὐτοῦ καὶ ἡ ἑτέρα πλευρὰ τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου, ἡ ἐκ

τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω χωροῦσα καὶ ἀποδεικνύουσα τὴν ἐξ ἴσου ἐπίδρα-
σιν ἣν ἀσκοῦσι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐπὶ τῶν στοιχείων τῶν ψυχικῶν
φαινομένων καὶ ἐπὶ τῶν φυσιολογικῶν ἀκόμη λειτουργιῶν τοῦ σωμα-
τικοῦ ἡμῶν ὄργανισμοῦ. Αἱ θεωρίαι τοῦ Hartmann ἀπετέλεσαν λοι-
πὸν ἱστορικὴν ποικίλιαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ψυχολογίας. Ἡ ψυχολογία
ὅμως τοῦ Fechner καὶ τοῦ Lotze εὗρισκε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς εἰς τὸ
ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ Wilhelm, Wundt, διὰ τοῦ ὁποίου εἰσερχό-
μεθα εἰς τὴν σύγχρονον θετικὴν ἐπιστήμην τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματι-
κοῦ βίου.

ΜΕΡΟΣ ΣΤ'.

Η ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ W. WUNDT ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

35. Αί ψυχολογικαί θεωρίαι τοῦ W. Wundt.

α'. Γενικαί γραμμαὶ τῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν τοῦ W. Wundt.

Ἡ σημασία τοῦ W. Wundt διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ψυχολογίας ἔγκειται, ἅφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν κατάργησιν πάσης ἐν τῇ ψυχολογίᾳ μεταφυσικῆς ὑποθέσεως καὶ θεωρίας, καὶ εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν πραγματικῶς συμβαινόντων ἐξ ἀλληλεπιδράσεως ζωῆς καὶ φύσεως, ἅφ' ἑτέρου δ' εἰς τὴν ὀριστικὴν κατάταξιν αὐτῆς μεταξὺ τῶν αὐτοκεφάλων ἐπιστημῶν τόσον διὰ καθορισμοῦ τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὅσον καὶ δι' ἐφαρμογῆς αὐστηρῶς ἐπιστημονικῶν μεθόδων ἐν αὐτῇ, ἥτοι τῆς πειραματικῆς μεθόδου, τῆς συγκριτικῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ μαθηματικοῦ ὑπολογισμοῦ. Ἀνήκων εἰς τὴν τάξιν τῶν φυσιολόγων ψυχολόγων καὶ κατ' ἀρχὰς ἀκολουθῶν πιστῶς τὰς θεωρίας τοῦ Lotze, ὑπερέβη κατόπιν τὰ ὅρια τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως ἐπεκτείνας τὴν πειραματικὴν ἔρευναν καὶ πέραν τῶν αἰσθημάτων, εἰς τὰς ἀντιλήψεις, τὰς παραστάσεις καὶ εἰς τὰ λοιπὰ σύνθετα φαινόμενα τῆς διανοήσεως, τοῦ συναισθάνεσθαι καὶ τῆς βουλήσεως. Ἐμβαθύνας δηλαδὴ σπουδαίως εἰς τὰς ψυχοφυσικὰς ἐρμηνείας καὶ μεθόδους τῶν Fechner—Weber καὶ τοῦ Lotze παρατήρησεν ὅτι κατὰ τὰ ψυχολογικὰ πειράματα πρόκειται κυρίως περὶ συσχετισμοῦ

καὶ ὑπολογισμοῦ τοῦ ποσοῦ, τοῦ ποιῶν καὶ τοῦ χρόνου ἐπιδράσεως, πρὸς τὸν ποσὸν ἢ ἔντασιν, τὸ ποιῶν ἢ εἶδος καὶ πρὸς τὸν χρόνον ἢ τὴν ταχύτητα καὶ τὴν διάρκειαν τῆς οὔτω προκαλουμένης ἀντιδράσεως. Ἐπειδὴ δ' ἐπιδράσεις δὲν ἔρχονται μόνον δι' ἐξωτερικῶν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἐρεθισμῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἐν ἡμῖν διαθέσεων, προκαλουσῶν ἐπίσης ἀντιδράσεις, διὰ τοῦτο συνεπέρανευ ἦτι καὶ ἐπιδράσεις καὶ ἀντιδράσεις τοῦ δευτέρου τούτου εἶδους, εἶναι δυνατόν νὰ μετρηθῶσι καὶ ὑπολογισθῶσιν, ὅπως καὶ ἡ θερμότης μετρεῖται διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ὕδραργύρου ἢ τοῦ οἴνου πνεύματος τοῦ θερμομέτρου ἐπιδράσεως τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ αἵρος. Παραδεχθεὶς συγχρόνως ὅτι ἡ εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐμβίβλυσις πρέπει νὰ γίνηται ἀπὸ τοῦ ἀμέσου καὶ προσεχοῦς, ἔλαβε τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὰς διὰ φυσιολογικῶν λειτουργιῶν ψυχικὰς ἐκδηλώσεις ὡς ἀφετηρίαν.

Τοῦτο, διότι συμφωνῶν κατὰ βίαισιν καὶ πρὸς τὸν Κάντιον, ἀναγνωρίζει ὅτι τὰ ἀμέσως ὑποπίπτοντα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν εἶναι τὰ φαινόμενα. Ἐπομένως ταῦτα καὶ ἡ ἐμπειρία κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ἀποτελέσωσι τὴν ἀφετηρίαν διευσδέσεως εἰς τὰ προκαλοῦντα τὰ φαινόμενα αἴτια.

Ἄλλὰ τὰ φαινόμενα καὶ ἑαυτὰ εἶναι ἀποτελέσματα ἐνεργειῶν καὶ ἀλληλεπιδράσεων, ἦ, τι δὲ πέραν τοῦ ἀπλοῦ φαινομένου δι' ἀναλύσεως δυνάμειν νὰ εὐρωμεν, τοῦτο εἶναι πάντοτε ἐνέργεια καὶ ἀλληλεπίδρασις. Ἐνέργεια καὶ ἀλληλεπίδρασις ἐν τῇ φύσει, ἐνέργεια καὶ ἀλληλεπίδρασις καὶ κατὰ τὰς φυσιολογικὰς λειτουργίας τοῦ σώματος, τὰς ἀποτελούσας τὴν βίαισιν τῆς ἐκ παραλλήλου ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ταῦτα, ὡς παρουσιάζονται κατὰ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς συνθέσεις αὐτῶν, ἐπειδὴ διακρίνονται κυρίως διὰ διαρκοῦς μεταβολῆς, κινήσεως, συνθέσεως, διὰ τοῦτο προέρχονται κατ' ἀνάγκην ἐξ ἐνεργείας τινος ἐσωτερικῆς, ἢ ὅποια κατ' αὐτόν, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ αὐτὴ ἡ ψυχὴ, ἣτις μόνον ὡς ἐνέργεια ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἀμέσον πραγματικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Καὶ θὰ ἐνόμιζε μὲν τις ἐξ ἀρχῆς, ὅτι ὁ Wundt διὰ τούτων συγγενεῖαι πρὸς τὸν βουλονταρισμὸν τοῦ Schopenhauer καὶ τοῦ Lotze, ἢ ἐμβίβλυσις ὅμως εἰς τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ἀποδεικνύει ἀμέσως ὅτι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Schopenhauer παραμένει ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας ἀπέχων τοῦ νὰ λάβῃ ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν παντὸς ὄντος τὴν τυφλὴν τάσιν. Μόνον ἢ προσωπεῖα ἢ βούλησις, ἢ αἰτία τῆς ἐσωτερικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἐνσυνειδήτου ἀνθρώπου ἔχει σημασίαν δι' αὐτόν. Ἐπίσης καὶ πρὸς τὸν Herbart εὐρίσκειται ὁ Wundt εἰς σοβαρὰν ἀντίθεσιν. Αἱ πραγματώδεις οὐσίαι (realen) ὡς «ἀπόλυτοι διαθέσεις» ἐκμηδενίζονται διὰ τῆς ἐνεργητι-

κόπητος, ἢ ὁποῖα κατὰ τὸν Wundt χαρακτηρίζει τὴν ψυχὴν, αἱ δὲ παντοδύναμοι παραστάσεις τοῦ Herbart παραμερίζονται διὰ τῆς πανταχοῦ παρουσίας βουλήσεως τοῦ Wundt. Μόνον εἰς τὸ ὅτι ἐκ στοιχείων προτίθενται νὰ συνθέσωσι τὸν ψυχικὸν βίον συναντιῶνται οἱ δύο οὔτοι πατέρες τῆς συγχρόνου ψυχολογίας, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ὁ Wundt ἀπορρίπτει τὰ κατὰ τὸν μηχανισμόν τῶν παραστάσεων καὶ τὰς συνδέσεις καὶ παραδέχεται τὴν διὰ προσλήψεως καὶ ἰδιοτρόπου ἀφομοιώσεως ἐσωτερικῆς (apperzeptivou) λειτουργίαν. Εἰς τὴν πρόσληψιν, καὶ μάλιστα εἰς τὴν δι' ἐκουσίας προσοχῆς καὶ κατ' ἐνέργειαν, ἀναζητεῖ τὴν ἐρμηνείαν ὅσον ὁ Herbart εἰς τὸν μηχανισμόν τῶν παραστάσεων ἐστήριξεν, εἰς ταύτην δὲ εὐρίσκει ἐκδηλουμένην τὴν σκόπιμον ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἐντελέχειαν.

Συγγένειαν μεγαλειτέραν παρουσιάζει ὁ Wundt πρὸς τὸν Lotze καὶ πρὸς τοὺς Weber καὶ τὸν Fechner. Ἀλλὰ λαβὼν ὑπ' ὄψιν τὰς θεωρίας καὶ τούτων κατὰ τε τὰ πλεονεκτήματα αὐτῶν καὶ τὰ μειονεκτήματα, προσεπάτησε νὰ καταστρώσῃ ἀντιλήψεις περὶ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου κοινὰς καὶ γενικὰς, ἧτοι ἀπηλλαγμένας τῆς ἐπιδράσεως τῶν προσωπικῶν τάσεων καὶ διαθέσεων ἐκάστου ψυχολόγου ἢ φιλοσόφου. Τοῦτο δέ, διότι μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ἕκαστος φιλόσοφος ἐσημάτιζεν ἰδίαν περίπου θεωρίαν περὶ ψυχῆς καὶ ψυχικῶν φαινομένων καὶ μάλιστα πολλάκις χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὶ ἄλλοι περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος εἶπον ἢ ἔγραψαν. Ἡ ψυχολογία ἦτο μέρος τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν, ἐκ τοῦ εἶδους τῶν ὁποίων καὶ ἐξηρτάτο. Διὰ τῆς μεθόδου ὅμως ἐρεῦνης πραγματικῆς καὶ σοβαρᾶς ἡ ψυχολογία ἠλευθερώθη τῶν τοιούτων αὐθαιρέτων ὑποθέσεων καὶ διὰ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς ἀπὸ τοῦ τῆς φιλοσοφίας ἰδίως καὶ τῆς φυσιολογίας. ἔλαβε τὴν μορφήν ἀνεξαρτήτου ἐπιστήμης ὀρισμένου περιεχομένου καὶ ὀρισμένων μεθόδων. Ὁ Wundt ἀνέπτυξε τὰς πειραματικὰς μεθόδους τοῦ Weber καὶ Fechner καὶ τὰς θεωρίας τοῦ Lotze. Εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ μὲν ἰδεαλισμὸς εὐρίσκετο εἰς παρακμὴν, ὁ δὲ ὕλισμὸς ἐξετείνεται εἰς πᾶν εἶδος ἀντιλήψεως περὶ κόσμου καὶ ζωῆς καὶ καθιέρωνε τὴν ταύτσημον πρὸς τὴν τῆς ὕλης ἐννοίαν τῆς δυνάμεως ὡς αἰτίαν παντὸς φαινομένου καὶ πάσης σχέσεως ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ ζωῇ, ὁ Wundt ἔρχεται νὰ θέσῃ ὄρια εἰς τὸν ἄκρατον τοῦτον ὕλισμόν, ἐπιστῶν τὴν προσοχὴν εἰς τὰ αἰσθήματα, τὰς παραστάσεις, τὰ συναισθήματα καὶ τὴν βούλησιν, τὰ ὁποῖα ὡς ψυχικὰ φαινόμενα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραχθῶσιν ἀπλῶς ἐκ φυσικῶν ἀλλοιώσεων τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, ἢ ἐκ φυσιολογικῶν λειτουργιῶν τῶν νεύρων. Ἀλλὰ τούτου δοθέντος,

προϋβαλεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἢ σχέσις τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τῶν φυσιολογικῶν τοῦ σώματος λειτουργιῶν πρὸς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν ἀρχῶν τῆς συντηρήσεως τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς αἰτιότητος ἐτέθη τὸ ζήτημα τῆς διὰ πειραματικῆς ὁδοῦ ἐξετάσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἐν σχέσει πρὸς τὰς φυσιολογικὰς λειτουργίας. Καὶ ὁ μὲν Fechner διὰ τῆς ψυχικῆς μετρήσεως περιορίσθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἔρευναν τῆς σχέσεως μεταξὺ ἐρεθισμοῦ καὶ αἰσθήσεως ἢ μεταξὺ ζώσης σωματικῆς δυνάμεως καὶ πνευματικῆς ἐνεργείας χωρὶς νὰ λάβῃ σοβαρῶς ὑπ' ἄψιν καὶ τῶν λοιπῶν ψυχικῶν φαινομένων τὴν ἐπίδρασιν. Ὁ Wundt ὅμως διὰ τῶν παραδόσεων τοῦ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ τῆς ζωϊκῆς ψυχῆς (Vorlesungen über die Menschen und Tierseele 1863) ὑπερέβη τὰ περιορισμένα ὄρια τῆς ψυχοφυσικῆς ἐρένης τοῦ Fechner, διότι μετὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν σχέσεων μεταξὺ ἐρεθισμοῦ καὶ αἰσθήματος ἐπέστησε τὴν προσοχὴν του ἰδιαίτερος εἰς τὴν ἔρευναν τῶν χρονικῶν σχέσεων καὶ τῆς πορείας τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, πᾶσαι αἱ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἀλληλεπιδράσεων καὶ αἱ σχέσεις μεταξὺ ψυχικῶν καὶ φυσικῶν φαινομένων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων καὶ ἐξισώσεων τῶν προσωπικῶν περιπτώσεων τοῦ Bessel, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐπραγματεύθημεν, ὑπεβλήθησαν εἰς ψυχολογικὴν ἔρευναν καὶ ἐπεξεργασίαν. Διὰ τεχνικῆς ἀπομιμήσεως τῶν ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων μετεφέρθη εἰς τὸ ψυχολογικὸν πείραμα ἡ ἔκτασις καὶ ὁ προσδιορισμὸς τῶν σχέσεων τοῦ χρόνου τῆς ἐπιδράσεως καὶ ἀντιδράσεως, καὶ μάλιστα διὰ χρησιμοποίησεως τοῦ ἐκκρεμοῦς χάριν ψυχολογικῶν πειραμάτων. Τοῦτου δοθέντος, βεβαίως ἡ ἔκτασις τοῦ πειράματος παρουσιάζετο δυνατὴ καὶ εἰς πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα μέχρι τῶν συνθετοτάτων. Ἔλαβε δὲ χώραν ἡ ἔκτασις αὕτη εἴτε διὰ τοῦ Wundt, εἴτε διὰ τῶν ψυχολογικῶν ἐργαστηρίων, ἅτινα πρῶτος ἵδρυσεν, καὶ διὰ τῶν ὁπαδῶν του περὶ ὧν ἴδωμεν κατωτέρω.

β'. Ὁρισμὸς καὶ μέθοδος τῆς ψυχολογίας
κατὰ τὸν W. Wundt.

Ἡ ψυχολογία κατὰ τὸν Wundt εἶναι ἐπιστήμη τῆς ἀμέσου ἐμπειρίας προτιθεμένη νὰ προσδιορίσῃ τὴν σχέσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐμπειρίας ταύτης. Δὲν ὑπάρχουσι διάφοροι ἐμπειρία, «ἐξωτερικαί» ἢ «ἐσωτερικαί» κατ' αὐτόν, ἀλλὰ μία συνολικὴ ἐμπειρία ἐξαρτούμενη ἐκ δύο παραγόντων, ἐκ τῶν ἀντικειμένων καὶ καταστάσεων ἐκ τοῦ περιβάλλοντος, ἅτινα δίδουσι τὸ περιεχόμενον τῆς ἐμπειρίας, καὶ ἐκ τοῦ σχη-

ματίζοντος τὴν ἐμπειρίαν ταύτην ὑποκειμένου. Ἐντεῦθεν προκύπτουσι δύο κατευθύνσεις ἐν τῇ ἐρευνῇ καὶ ἐπεξεργασίᾳ τῆς ἐμπειρίας: Ἡ λαμβάνεται δηλαδὴ αὕτη ἀνεξαρτήτως τοῦ ὑποκειμένου, ἢ ἐρευνᾶται ὅπως ἐξαρτᾶται καὶ σχηματίζεται παρὰ τοῦ ὑποκειμένου. Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἔχομεν τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι «ἐξετάζουσι τὰ ἀντικείμενα ἀνεξαρτήτως τοῦ ὑποκειμένου.» Κατὰ τὴν δευτέραν ἐκδοχὴν πρόκειται περὶ τῆς ψυχολογίας, ἢ ὁποῖα «ἐρευνᾷ τὸ συνολικὸν περιεχόμενον τῆς ἐμπειρίας ὡς σχετίζεται καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὑποκειμένου καὶ συμφώνως πρὸς τὰς παρὰ τοῦτου ἀποδιδόμενας εἰς αὐτὸ ἰδιότητες» (Grundr. d. Psych. σελ. 3). Οὕτω ἡ μὲν ἐμπειρία στηρίζεται εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Ἐγὼ ἐπίδρασιν τοῦ ἔξω κόσμου, αἱ δὲ φυσικαὶ ἐπιστήμαι καὶ ἡ ψυχολογία ἀσχολοῦνται εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον, ἀλλ' ὑπὸ διαφόρους ἀπόψεις. Ἡ ψυχολογία λαμβάνει τὸ περιεχόμενον τοῦτο ὡς ἄμεσον δεδομένον πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ὡς πραγματικότητα σχηματιζομένην ἐκ τῆς ἄμεσου ἀλληλεπιδράσεως καὶ ἄνευ μεσολαβήσεως ἑτέρου τινος παραγόντος. Διὰ τοῦτο δ' εἶναι καὶ ἐπιστήμη τῆς ἄμεσου ἐμπειρίας. Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη τοῦναντίον ἐπεξεργάζεται τὸ ἐμπειρικὸν περιεχόμενον ἀνεξαρτήτως τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ εἰς τὴν συνείδησιν δεδομένον καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦ ὑποκειμένου, διὰ λογικῆς ἐπεξεργασίας καὶ χωρισμοῦ τῶν ὑποκειμενικῶν καθαρῶς ἀντιλήψεων, φροντίζει νὰ τὸ παραστήσῃ ὡς ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὴν ἄμεσον ἐμπειρίαν ἐπεξεργάζεται εἰς ἔμμεσον ἐμπειρίαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιστήμη τῆς ἔμμεσου ἐμπειρίας.

Ἐφ' ὅσον πάλιν «τὸ ἄμέσως ἀντιληπτὸν γινόμενον, ἀνεξαρτήτως τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὸ σχετικὸν ἀντικείμενον, ἀποτελεῖ περιεχόμενον τῆς ψυχολογίας», ἡ ψυχολογικὴ ἐρευνα περιοριζομένη εἰς τὴν ἄμεσον ἐμπειρίαν, στηρίζεται κατ' ἀνάγκην ἀπὸ μεθοδικῆς ἀπόψεως εἰς τὴν αὐτοπαρατηρησίαν καὶ τὴν παρατήρησιν, οὐδεμίαν σχέσιν δημιουργοῦσα πρὸς μεταφυσικὰς ὑποθέσεις. Τὰ ἀποτελοῦντα θέμα ψυχολογίας περιεχόμενα τῆς ἄμεσου ἐμπειρίας ἄλλως τε εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει λειτουργία, ἐν ἀλληλουχίᾳ ἐμφανιζόμενα. Τὰ αἰσθήματα, ἢ μνήμη, τὰ συναισθήματα, αἱ ὁρμαὶ καὶ αἱ ἐνέργειαι τῆς βουλήσεως, ἀποτελοῦσι κατὰ κανόνα συνεχῆς σύνολον λειτουργιῶν προκαλουμένων ἐκ φυσικῶν ἐπιδράσεων. Ἡ ψυχολογία διὰ τοῦτο, ἀντὶ εἰς ἄλλας ὑποθέσεις, ἔχει νὰ ἀσχοληθῇ εἰς τὰ ἕξ ἢ τρία ζητήματα: 1) Εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν συνθέτων τούτων λειτουργιῶν καὶ εἰς τὴν εὑρεσιν τῶν στοιχείων ἐξ ὧν ἀποτελέσθησαν αὐ-

ται. 2) Εἰς τὴν εὐρεσιν τοῦ εἴδους καὶ τοῦ τρόπου τῶν συνδέσεων, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται μεταξύ τῶν διὰ τῆς ἀναλύσεως εὐρεθέντων στοιχείων καὶ 3) εἰς τὴν εὐρεσιν τῶν νόμων οἱ ὁποῖαι διέπουν τὰς τοιαύτας συνδέσεις. Ἄλλ' ἡ ἀπλή παρατήρησις δὲν ἐπαρκεῖ διὰ μίαν τοιαύτην ἀσθηρῶς ἐπιστημονικὴν ἐπεξεργασίαν. Διὰ τοῦτο, πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ ὀρθὴν κατεύθυνσιν αὐτῆς κάμνει χρῆσιν ὁ Wundt καὶ τοῦ ψυχολογικοῦ πειράματος. Ἡ φυσιολογικὴ ἔξ ἄλλου παρακολούθησις καὶ ἡ μέθοδος καθ' ἑαυτήν, ἐπιδιώκει τὸν δευτερεύοντα σκοπὸν τῆς ἐρεῦνης τῶν ὑλικῶν (νευρικῶν) συμπτωματικῶν φαινομένων τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται ἡ φυσιολογία νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν κυρίως ψυχολογικὴν ἔρευναν. Εἶναι ὅμως πολὺτιμος ὡς «βοηθητικὸν καὶ ἐξελεγκτικὸν μέσον τῆς παρατηρήσεως» καὶ διὰ τοῦτο ἀρχὴ καὶ τέλος θετικῆς μεθόδου ἐρεῦνης, ἐφ' ὅσον μάλιστα «εἰς τὴν ψυχὴν καθ' ἑαυτήν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸ πείραμα, ἀλλ' εἰς τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς, εἰς τὰ αἰσθητήρια καὶ τὰ κινητήρια ὄργανα, τῶν ὁποίων αἱ λειτουργίαι ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὰς ψυχικὰς λειτουργίας. Τούτου ἕνεκα πᾶν ψυχολογικὸν πείραμα εἶναι συγχρόνως καὶ φυσιολογικόν, ἀπαράλλακτα ὅπως εἰς τὰς ψυχικὰς λειτουργίας τῶν αἰσθημάτων, παραστάσεων καὶ τῆς βουλήσεως ἀναλογοῦσι καὶ ἀνταποκρίνονται φυσικαὶ λειτουργίαι.» Ἡ σχέσις αὕτη δίδει εἰς τὸ πείραμα τὸν χαρακτήρα ψυχολογικῆς μεθόδου ἀσφαλοῦς. «Κατὰ ταῦτα λοιπὸν διατίθει καὶ ἡ ψυχολογία, ὅπως καὶ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, δύο ἀκριβεῖς μεθόδους. Ἐκ τούτων ἡ μὲν πρώτη, ἡ πειραματικὴ μέθοδος, ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἀπλουστέρων ψυχικῶν φαινομένων καὶ λειτουργιῶν, ἐνῶ ἡ δευτέρα, ἡ τῆς παρατηρήσεως τῶν γενικωτέρων πνευματικῶν προϊόντων, συντελεῖ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀνωτέρων ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν ἐξελίξεων». Ἡ παρατήρησις, ἀνευ συνδυασμοῦ πρὸς τὸ πείραμα, ἰσχύει κατὰ τὸν Wundt, μόνον ὅπου πρόκειται περὶ συνθέτων ψυχικῶν προϊόντων, ἅτινα φέρουσιν ὀρισμένην καὶ σταθερὰν μορφήν καὶ δύνανται, ὅπως ἡ γλώσσα, ὁ μῦθος, ἡ θρησκεία καὶ τὰ ἥθη, νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς συγκριτικὴν παρατήρησιν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐφαρμογῆς ταύτης τῶν ψυχολογικῶν μεθόδων διαίρει ὁ Wundt καὶ τὴν γενικὴν ψυχολογίαν εἰς δύο μέρη, ἥτοι εἰς τὴν ἀτομικὴν ψυχολογίαν, ὅπου ἐφαρμόζονται ἡ παρατήρησις καὶ τὸ πείραμα καὶ εἰς τὴν λαοψυχολογίαν, ὅπου ἐπὶ τῶν πνευματικῶν προϊόντων τῶν λαῶν, τῆς γλώσσης, τοῦ μύθου, τῆς θρησκείας κλπ. μόνον ἡ παρατήρησις καὶ ἡ σύγκρισις εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν.

γ. Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτῶν.

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ αἱ λειτουργίαι ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν παροουσιάζουσι συνθέσεις ἐτῶν ὁποίων ἄλλα μὲν μέρη χαρακτηρίζομεν ὡς εἰκόνας ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἢ ὡς παραστάσεις, ἄλλα δὲ ὡς ἀντιδράσεις τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐξαφαιρούμενας ἐκ τῶν παραστάσεων, ἢ ὡς συναισθήματα, καὶ ἕτερα ὡς τάσεις καὶ ἐπιθυμίας, ἢ ὁρμᾶς καὶ βουλήσεις». Παραστάσεις θεωρεῖ ὁ Wundt «πάσας τὰς λειτουργίας ἢ καταστάσεις τῆς ψυχῆς ἡμῶν, τὰς ὁποίας σχετίζομεν, εἴτε πρὸς τι ἔξω ἡμῶν, ὡς ἀμέσως παρὸν λαμβανόμενον, εἴτε πρὸς τι ἄλλοτε ὑπᾶρξαν ἢ καὶ πρὸς μὴ ὑπᾶρξαν, ἀλλὰ κατὰ πιθανότητα λαμβανόμενον ἀντικείμενον». Παράστασις καὶ ἀντίληψις δὲν διακρίνονται οὐσιωδῶς κατὰ τὸν Wundt. Πᾶσα παράστασις σχηματίζεται ἐκ ψυχικῶν στοιχείων, τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα «ἀποτελοῦσι τὰ μὴ δυνάμενα νὰ ἀναλυθῶσιν εἰς ἀπλοῦστερα ψυχικὰ συστατικά, στοιχεῖα τῶν παραστάσεων». Ἄλλα τὰ αἰσθήματα, ἦτοι τὰ στοιχεῖα τῶν παραστάσεων καὶ διὰ τούτων τοῦ ἐν γένει ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου, ὡς περιεχόμενον προέρχονται ἐξ ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως, ἢ ὁποία κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ἀποδοθῇ καὶ παρὰ τοῦ ὑποκειμένου, ὁπότε πρὸς τὸ ἀπλοῦν αἰσθημα καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ κατ' ἀνάγκην ἀταποκρίνεται καὶ ὑποκειμενικὴ τις ἐξωτερικεὺς ἢ ἀντίδρασις, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν ἀπλοῦν συναισθημα. Ἔχομεν λοιπὸν διὰ τοῦτο δύο εἰδῶν ψυχικὰ στοιχεῖα: 1) Τὰ αἰσθητικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἐμπειρικοῦ περιεχομένου ἦτοι τὰ αἰσθήματα ἐν γένει, καὶ 2) τὰ ἐξ ὑποκειμένου στοιχεῖα συναισθημάτων, ἦτοι τὰ ἀπλᾶ συναισθήματα. Τὰ ἀπλᾶ αἰσθήματα εἰσίσκονται ἀφ' ἑνὸς μὲν δι' ἀφαιρέσεως ἀπὸ τῶν παραστάσεων, εἰς ἄς ἐνυπάρχει καὶ μετασχηματίζεται ὁ ἐξωτερικὸς ἐρεθισμὸς, ἀφ' ἑτέρου δὲ δι' ἀφαιρέσεως ἀπὸ τῶν ἀπλῶν συναισθημάτων μετ' ὧν συνδέονται. Ἡ γένεσις δ' αὐτῶν προκαλεῖται κατὰ κανόνα ἐξ ὠρισμένων φυσικῶν ἐπιδράσεων καὶ λειτουργιῶν ἐχουσῶν τὴν ἀρχὴν των, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸν περιβάλλοντα τὸ σῶμα ἡμῶν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν λειτουργίαν ὠρισμένων ὀργάνων τοῦ σώματος. Τὰ συναισθήματα δὲν ὑπόκεινται εἰς περαιτέρω τοιαύτην ἀφαιρετικὴν ἐργασίαν καὶ ἀνάλυσιν, καθὼς ὑποκειμενικὰ καθαρῶς. Πᾶν αἰσθημα ὅμως καὶ πᾶν συναισθημα ἔχουσι δύο κοινὰς ιδιότητας, ἦτοι ἰσχὴν ἢ ἔντασιν καὶ ποιότητα. Ὁ βαθμὸς τῆς ἐντάσεως παντὸς ψυχικοῦ στοιχείου ἀποτελεῖ

συνέχειαν κατ' εὐθείαν γραμμὴν, τῆς ὁποίας τὰ ἀρχικὰ καὶ τὰ τελικὰ σημεῖα ὀνομάζομεν ἐλάχιστον, ἢ μέγιστον τοῦ αἰσθήματος, ἢ ἐλάχιστον ἢ μέγιστον τοῦ συναισθήματος. Τὸ ποῖόν τῶν μὲν αἰσθημάτων διακρίνεται διὰ μεγίστων διαφορῶν (λ. χ. ἐρυθρὸν—πράσινον), τῶν δὲ συναισθημάτων διὰ μεγίστων ἀντιθέσεων» (λ. χ. ἀγάπη—μῖσος, εὐαρέσκεια—δυσαρέσκεια). Τὸ αἰσθημα προκαλούμενον δι' ἐξωτερικῆς τινος κινήσεως (ἀέρος, αἰθέρος, νευρικῆς κινήσεως), τὴν ὁποίαν ἐκ συμφώνου πρὸς τὴν φυσιολογίαν καλοῦμεν ἐρεθισμόν, εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογισθῇ κατὰ τὴν ἰσχὴν αὐτοῦ καὶ ἔντασιν, ὅχι ἐννοεῖται κατὰ τὸ ποσὸν αὐτοῦ καθαρῶς, ἀλλὰ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλο καὶ κατὰ τὸ ἴσον, περισσότερο ἢ ὀλιγώτερον. Παρατηροῦμεν βεβαίως ὅτι διὰ τῆς ἐντάσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ αὐξάνει καὶ ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος, ἀλλὰ «περὶ τῆς τοιαύτης ἐξαρθήσεως μεταξὺ αἰσθήματος καὶ ἐρεθισμοῦ» γνωρίζομεν ἐλάχιστα, ἢ μᾶλλον οὐδέν, διότι δὲν κατέχομεν ἀκριβὲς μέτρον διὰ τὰ αἰσθήματα. Μόνον διαφορὰς ἐντάσεως τῶν αἰσθημάτων δύναμεθα νὰ διακρίνωμεν. Ὁ νόμος τοῦ Weber ἀπὸ ὠρισμένης ἀπήρεως μῖς εἶναι χρήσιμος διὰ τὴν τοιαύτην ἐκτίμησιν τῆς ἐντάσεως τῶν αἰσθημάτων, εἶναι ἀνάγκη ἡμῶς νὰ ἐρμηνευθῇ ψυχολογικῶς, ὅποτε «φαίνεται ὅ,τι δὲν κατέχομεν μέτρον διὰ τὰ ἀπόλυτα, ἀλλὰ διὰ τὰ σχετικὰ μόνον ποσά, δηλαδὴ νὰ συγκρίνωμεν μόνον τὰς διαφορὰς ἐντάσεως εἴμεθα εἰς θέσιν». Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν «ὅτι καθ' ἑλάσ τούτων τὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ ποσοῦ ἢ ἐντάσεως τῶν αἰσθημάτων δὲν μετροῦμεν τὰ αἰσθήματα ἀμέσως διὰ τῶν ἐρεθισμῶν, ἀλλὰ πάντοτε αἰσθήματα δι' αἰσθημάτων, ἐνῶ οἱ ἐρεθισμοὶ πράγματι μόνον βοηθητικὰ μέσα εἶναι, διὰ νὰ παρήγουνται τὰ αἰσθήματα πάντοτε κατ' ἀκριβῆ σειρὰν καὶ καθ' ὅμοιον τρόπον» ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογίζωνται. Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ὁ Wundt κατοπιν καταλήγει: «Ἡ ἔντασις (ἰσχύς) τοῦ ἐρεθισμοῦ πρέπει νὰ αὐξηθῇ ἢ μειωθῇ κατὰ γεωμετρικὴν πρόοδον, ἐάν πρόκειται νὰ αὐξηθῇ ἢ μειωθῇ ἢ ἔντασις τοῦ διὰ ταύτης προκαλουμένου αἰσθήματος κατ' ἀριθμητικὴν πρόοδον». Ἡ διασκευὴ αὕτη τοῦ νόμου τοῦ Weber, ὀνομάζεται παρὰ τοῦ Wundt νόμος «προσλήψεως» (apperzeptionsgesetz) καὶ μάλιστα «Νόμος τῆς κατ' ἐκουσίαν πρόσληψιν συγκρίσεως».

Τὰ αἰσθήματα ἡμῶν καὶ αἱ παρυστίσεις συνοδεύονται πάντοτε ὅλο συναισθημάτων καὶ ὑπὸ βουλευτικῶν κινήσεων, τὰς ὁποίας μόνον δι' ἀφαιρέσεως ψυχολογικῆς καὶ ὅχι πραγματικῆς δυνάμεθα νὰ χωρίσωμεν.

«Συναισθήματα φέρουσιν εἰς ὄρμην, ὁρμαεῖς ἐνεργείας βουλήσεως καὶ αἱ ἐνεργεῖαι βουλήσεως σχετίζονται πρὸς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια μᾶς παρουσιάζουσι τὰς μορφὰς παραστάσεων». Ἐνῶ ὁμοῦ αἱ παραστάσεις σχετίζονται πάντοτε πρὸς τὰ ἔξω ἡμῶν ἀντικείμενα, τὰ συναισθήματα πάντα σχετίζονται πρὸς κατάστασιν ἢ αὐτοῦ τούτου τοῦ συναισθανομένου ὄντος, πρὸς πάθος ἢ ἐνεργεῖαν τινὰ τοῦ Ἐγώ». Καὶ τὰ συναισθήματα ἔχουσιν ἐπίσης τὴν φυσικὴν αὐτῶν ἄποψιν ὅπως καὶ τὰ αἰσθήματα. «Ἄλλ' ἢ φυσικῆ τῶν συναισθημάτων ἄποψις ἀνάγεται εἰς ἕτερον εἶδος σωματικῶν λειτουργιῶν. Ἐνῶ δὴλαδὴ διὰ τῶν αἰσθημάτων παρουσιάζονται ἐπιδράσεις ἐπὶ τῶν περιφερειακῶν καὶ τῶν κεντρικῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, διὰ τῶν συναισθημάτων ἀντανακλῶσιν ἐπιδράσεις ἐπὶ τῶν κινητηρίων ὀργάνων τοῦ σώματος». Τὸ ὕλικόν συναίσθημα εἶναι «τρόπος ἀντιδράσεως τῆς προσλήψεως (συνειδήσεως) πρὸς τὸν ὕλικόν ἐρεθισμὸν», τὸ δὲ συναίσθημα ἐν γένει εἶναι ἡ κατάστασις τῆς συνειδήσεως ὡς πρὸς τὰς εἰσερχομένας εἰς αὐτὴν παραστάσεις. Ἡ κατάστασις τῶν συναισθημάτων ἡμῶν εἶναι πάντοτε ἐνιαία, τέλος, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς κινῶσι περισσότερα συναισθήματα συγχρόνως.

Περὶ συναισθήματος κυρίως δύναται νὰ γίνῃ λόγος, ὅπου «ἡ κατάστασις τοῦ ὑποκειμένου περιορίζεται εἰς διάθεσιν ἀπλῆς εὐαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας, ἢ ὅποια συνδέεται πρὸς διαφόρους βαθμοὺς ἐξερεθισμού ἢ καταπραΰσεως. Ἐὰν εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην παρουσιασθῇ καὶ συνδυασμὸς ἐντάσεως καὶ προσδοκίας ὀρισμένης ἐπιτυχίας, τότε ὀνομάζομεν τὴν τοιαύτην ψυχικὴν λειτουργίαν τάσιν ἢ ὄρμην. Ὅταν δέ, πλὴν τούτων, κατὰ τὴν τοιαύτην τάσιν λαμβάνομεν συνείδησιν οἰωνοῦ ἢ ἐμποδίων τὰ ὅποια καθιστῶσιν ἀδύνατον τὴν ἄμεσον ἐνεργεῖαν βουλήσεως, τότε χαρακτηρίζομεν τὴν τοιαύτην τάσιν ὡς πόθον. Καὶ ὅταν τέλος ἐκ τῶν πόθων τούτων λαμβάνομεν μόνον τὸ περιεχόμενον παραστάσεων, τὸ ὅποιον κατὰ κανόνα ἐξασθενεῖ σοβαρῶς τὰ συναισθήματα τότε ὁ πόθος φέρει μορφήν ἐπιθυμίας». Τὸ ποῖόν τῶν συναισθημάτων παρουσιάζει τρία κυρίως εἶδη ἀντιθέσεων, ὅφ' ἃς καὶ διακρίνεται: 1) εὐαρέσκεια καὶ δυσαρέσκεια, 2) ἐξαιψιν (ἐξερέθισιν) καὶ καταπραΰνσιν (Erregung und Beruhigung), 3) ἐντασιν ἢ ἀνώτατον βαθμὸν προσδοκίας καὶ λύσιν ἢ ἱκανοποίησιν (Spannung und Lösung). Εὐαρέσκεια καὶ δυσαρέσκεια εἶναι κατευθύνσεις βουλήσεως, συνδυαζόμεναι δὲ πρὸς παραστάσεις μεταβάλλονται εἰς ἐλατήρια τῆς βουλήσεως καὶ μάλιστα ἐὰν τὰ συναισθήματα καθορίζουσι ταῦτα, γίνονται ἐλατήρια ὀρμῆς, ἐὰν δὲ αἱ παραστάσεις, αἷτια ἐνεργείας καὶ κινήσεως. «Ἄνευ κι-

νήσεως διὰ συναισθημάτων δὲν προκύπτει βούλησις. Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ὡς καθαρὰ διανόησις ἄνευ ἐπιδράσεως χαρῆς ἢ λύπης καὶ πάθους, θὰ ἀντιπαρετάσσετο πρὸς τὰ ἀντικείμενα, οὐδέποτε θὰ κατώρθωνε νὰ προέλθῃ εἰς ἐνέργειαν. Τοῦτου ἕνεκα τὸ συναισθημα προϋποθέτει πάντοτε τὴν βούλησιν καὶ αὕτη πάλιν τὸ συναισθημα». Ἀπλῆ λειτουργία βουλήσεως συμβαίνει ὑπὸ τύπον ὁρμῆς. Ὅταν ὅμως συνδυασθῇ πρὸς αὐτὴν καὶ ἡ ἐκλογή τῶν μέσων καὶ ὄρων, τότε ἡ λειτουργία ἀποβαίνει σύνθετος καὶ ἂν δὲν ἀκολουθήσῃ τὴν ἀπόφασιν ἢ ἐξωτερικὴ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως, τότε παραμένει αὕτη εἰς τὸν βλαθμὸν πόθου καὶ ἐπιθυμίας. «Ὅταν δὲ αἱ ἐξ ἀντιθέτων βουλευτικῶν ἐλατηρίων κολύσεις παραμερίζονται βλαθμῶν, τότε καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἢ ἐπιθυμία ἢ ὁ πόθος μεταβάλλονται εἰς ἐνέργειαν βουλήσεως». Ὅπως εἰς τὰς ἀπλὰς ἐνεργείας βουλήσεως, οὕτω καὶ κατὰ τὰς σύνθετους δὲν παρουσιάζεται ὁ πόθος καὶ ἡ ἐπιθυμία, ἐὰν ἡ ἀπόφασις φέρεται εἰς ἀμέσων ἐκτέλεσιν. «Ὅπως διαφέρει τὸ συμβαίνει προκειμένου περὶ συναισθημάτων. Ταῦτα δὲν λειτουργοῦν ἐξ οὐδεμιᾶς λειτουργίας βουλήσεως καὶ σχηματίζονται μόνον συνθετώτερον εἰς σύνθετους ἐνεργείας βουλήσεως παρὰ εἰς ἀπλὰς τοιαύτας». «Ἐνέργεια βουλήσεως ἄλλως τε οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ κανονικὴ καὶ ἐν γένει ἀνθυπόστατος ἐκδήλωσις συναισθημάτων συνοδευομένων πρὸς τούτους καὶ ὑπὸ ὁρισμένων περιστάσεων». Τῆς ἐνεργείας βουλήσεως προηγούμενα ἀμέσως συναισθήματα τῆς ἐνεργείας, συνοδεύουσι δ' αὐτὴν καὶ ἀκολουθοῦσι κατώτιν συναισθήματα ἐπιτυχίας ἢ ἀποτυχίας. Τὰ πρῶτα (συναισθήματα ἐνεργείας) εἶναι συναισθήματα ἐντίσεως καὶ ἐντεταμένης προσδοκίας, ἐν ᾧ τὰ δεύτερα συναισθήματα λύσεως.

Πᾶσι σύνθετος καὶ συνδυασμένη ἐκδήλωσις συναισθημάτων ὀνομάζεται κατὰ τὸν Wundt πάθος (affekt), τὸ ὁποῖον διαφέρει τῶν διαφορῶν κατὰ μόνιμα συναισθημάτων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἐνιαῖα ἐλατήρια ἐπιδρᾷ ἰσχυρῶς ἐπὶ τῶν περιστάσεων καὶ ἀντικατοπτρίζεται πάντοτε εἰς ὁρισμένους ἐκφραστικῶς κινήσεις. Τὸ πάθος, ἢ ἔχει περιορισμένην ἐκδήλωσιν εἰς τὸ σύνολον τῶν συναισθημάτων, ἢ ἐπιφέρει ἀναλόγους ἐπιδράσεις καὶ ἐνεργείας εἰς τὰ ἐλατήρια ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα τῇ βοήθειᾳ τῶν συναισθημάτων ἀποφάσεως καὶ ἐνεργείας αἴρουσιν ἕτερα ἐλατήρια, ὅποτε καὶ τὸ «πάθος μεταβάλλεται εἰς ἐνέργειαν βουλήσεως». Λόγω τῶν τοιούτων σχέσεων τῆς βουλήσεως πρὸς τὰ λοιπὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ὁ Wundt ἐπιτίθεται κατὰ τῆς θεωρίας ἐκείνης, ἢ ὁποῖα, ἀποχωρίζουσα τὴν βούλησιν ἀπὸ ὅλας τὰς ἄλλας ψυχικὰς καταστάσεις, ὁρίζει αὐτὴν ὡς τὴν ἰκανότητα ἢ «ψυχικὴν δύναμιν τῆς ἐκλογῆς». «Μία τοιαύτη δύναμις ἢ ἰκανότης, λέγει, προϋποθέτει ἤδη μίαν

βούλησιν. Ἐάν, ὄχι κατ' ἐκλογὴν, ἐπιμένως ἀμέσως ἐξ ἐσωτερικῶν ἐλατηρίων, ἠδυνάμεθα νὰ βουλώμεθα τότε βούλησις συνδυασμένη πρὸς ἐκλογὴν θὰ ἦτο πάντοτε ἀδύνατος». Πρὸς τὴν «ἐτερογενετικὴν» θεωρίαν βουλήσεως παρατάσσει διὰ τοῦτο ὁ Wundt μίαν «αὐτογενετικὴν» κατ' ἣν ἡ βούλησις εἶναι «ἀρχικὴ ἐνέργεια τῆς συνειδήσεως». Ἡ πρώτη (ἐτερογενετικὴ) συνίσταται «εἰς τὸ ὅτι ἡ βούλησις παράγεται ἐκ διαφόρων ἀκουσίων ἐνεργειῶν.....ὅπως λ. χ. ἡ κατ' ἀνάκλασιν κινήσις πρὸς ἀποφυγὴν ἐρεθισμοῦ προξενουῦντος πόνον, ἢ ὁποία ἔχει συνέπειαν τὸν παραμερισμὸν τοῦ ἐρεθισμοῦ». Τοῦτο κατ' ἄλλους καθιστᾷ τὴν ψυχὴν προσεκτικὴν, ὥστε ἀργότερον νὰ ἀντιδρᾷ ἐκουσίως (βούλησις) κατὰ τοιαύτας περιστάσεις. Ἡ βούλησις ὅμως κατὰ τὸν Wundt δὲν προέρχεται ἐκ κινήσεων κατ' ἀντανάκλασιν. Τοῦναντίον αὐταὶ εἶναι μηχανικὰ ἀποτελέσματα ἐνεργειῶν βουλήσεως προηγηθεισῶν γενεῶν, αἱ ὁποῖαι λόγῳ τοῦ ὑποσυνειδήτου χαρακτῆρος αὐτῶν δὲν καθιπτώσι κατανοητὴν τὴν σκοπιμότητα τῆς βουλήσεως, οὔτε δὲ καὶ συμφωνοῦσι διὰ τοῦτο πρὸς τὰς ὑποθέσεις τὰς σχηματιζομένας δι' ἀντικειμενικῆς καὶ ὑποκειμενικῆς παρατηρήσεως. Δὲν συμφωνεῖ δὲ πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν παρατήρησιν ἢ θεωρίαν αὕτη, καὶ διότι οἰδισμοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ κατ' ἀντανάκλασιν κινήσεις καὶ λειτουργίαι εἶναι πρωτογενεῖς. Πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν παρατήρησιν ἐπίσης δὲν συμφωνεῖ, διότι παραμένει ὅλως ἀκατανόητον, πῶς ἐκ καθαρῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν δύναται νὰ προκύψῃ βουλευτικὴ ἀπόφασις, φέρουσα εἰς ἀμεσον ἐνέργειαν.

Ἡ βούλησις δὲν εἶναι ἐτερογενεῖς, κατὰ τὸν Wundt, ἀλλὰ κύριον χαρακτηριστικόν, φυσικὴ ἰδιότης, τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου, τῆς ψυχῆς, ἐφ' ὅσον ἢ ἰδιότης τῆς ἐνεργείας ἀποδίδεται εἰς αὐτὴν καὶ μάλιστα ἐφ' ὅσον τὴν ἐννοίαν περὶ οὐσίας ψυχῆς, μόνον ἐκ τῆς ἐν ἡμῖν ἐνεργείας καὶ τοῦ παιδίου σχηματίζομεν, ἥτοι ἐξ ἐκδηλώσεων βουλήσεως καὶ συναισθημάτων. Βεβαίως δὲν λαμβάνεται ἡ βούλησις ὡς ἡ μόνη πραγματικῶς ὑπάρχουσα μορφή τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἀλλ' ὡς κυριαρχῶν τύπος, ὅστις ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ συναισθήματα καὶ τὰ πάθη ἀποτελεῖ ἴδιον μέρος τῆς ψυχολογικῆς ἐμπειρίας, ὅπως καὶ τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ παραστάσεις. Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν λειτουργίαν τῆς βουλήσεως, λαμβάνομεν κατὰ τὸν Wundt καὶ πάσας τὰς λοιπὰς ψυχικὰς λειτουργίας, ὡς διαρκῶς ἀλλάσσοντα γεγονότα ἐν χρόνῳ καὶ ὄχι ὡς ἀθροίσματα μονίμων ἀντικειμένων. «Ἡ βούλησις δὲν ἐξαντλεῖ μόνη πᾶν ψυχικὸν φαινόμενον, ἀλλὰ μετὰ τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ὁρμῶν κατέχει ἴσην σημασίαν πρὸς τὰς παραστάσεις ἐν τῷ ψυχικῷ καὶ τῷ πνευματικῷ βίῳ. Δὲν εἶναι ἀρχικόν, ἀπλοῦν καὶ κύριον χαρακτηριστικόν»

τῆς ψυχῆς ἢ τῶν ὄντων καὶ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ συμβαῖνον καὶ λίαν σύνθετον ψυχικὸν φαινόμενον. Τὰ στοιχεῖα τοῦ φαινομένου τούτου τῆς βουλήσεως «ἀποτελοῦνται: 1) ἔξ ὀρισμένου εἶδους συναισθημάτων, εἰς τὰ ὅποια ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκδηλοῦται ἡ κατευθύνσις τῆς βουλήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ προπαρασκευάζεται ἡ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως. 2) ἔξ ἐξελέξεως τῶν παραστάσεων προσδιορίζουσης τὸ ἰδιαίτερον ποιὸν τῶν συναισθημάτων τούτων καὶ ἀποτελοῦσης διὰ τοῦτο ἐλατήριον τῆς βουλήσεως. 3) ἔκ τῆς ἐξαρτήσεως τῶν ἐλατηρίων ἔκ τοῦ συνόλου τῶν ψυχικῶν καταστάσεων». (1)

δ. Αἱ ψυχικαὶ συνθέσεις.

Τὰ σύνθετα ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ φαινόμενα δι' ἀναλύσεως ἔφερον εἰς τὰ ἀπλᾶ αἰσθήματα καὶ τὰ ἀπλᾶ συναισθήματα, τὰ στοιχεῖα τοῦ ψυχικοῦ βίου, τῶν ὁποίων ἀδύνατον νὰ λάβῃ χώραν περαιτέρω ἀνάλυσις. Ἦδη μένει νὰ εἰρεθῶσιν αἱ διὰ τούτων συνθέσεις κατὰ τρόπον καὶ εἶδος, δυναίμει τῶν ὁποίων ἔχομεν τὰ σύνθετα ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ φαινόμενα. Ἐκ τῶν ἀπλῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἀπλῶν συναισθημάτων διὰ συνθέσεως καὶ συγχωνεύσεως προκύπτουσιν αἱ «*ψυχικαὶ εἰκόνας*» (παραστάσεις), αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσιν ἀθύμωστατους ἐνότητας, μὲ ἴδια χαρακτηριστικά, μὴ διακρινόμενα εἰς τὰ στοιχεῖα, διότι, ἔφ' ὅσον κατὰ τὰς ψυχικὰς συνθέσεις, ἐν φαινόμενον δὲν ἀποτελεῖται ἀπλῶς ἔκ τοῦ ἀθροίσματος τῶν στοιχειωδῶν, κατ' ἀνάγκην παρουσιάζει νέα χαρακτηριστικά. Ὡς λειτουργία αἱ «*ψυχικαὶ αὐτὰι εἰκόνας*» διατελοῦσι πρὸς ἀλλήλας εἰς ἀδιείσπαστον ἀκολουθίαν καὶ συνοχὴν καὶ ἀλλάσσουν ἀπὸ μιᾶς στιγμῆς εἰς ἄλλην ἔκ τῆς συνδέσεως αὐτῶν πάλιν προκύπτουσι νέα λειτουργία ἢ ἐνέργεια καὶ ψυχικὰ φαινόμενα, ὅπου αἱ συνδέσεις τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν συναισθημάτων παραλλάσσουν ἐπίσης καὶ εἰς τρόπον μάλιστα, ὥστε λόγῳ τοῦ συγκεκριμένου καὶ ὀρισμένου τοῦ εἶδους τῶν αἰσθημάτων, νὰ μὴ προκύπτωσι νέα αἰσθήματα ἀλλ' ἰδιαίτεροι τύποι ἔκ τοῦ εἶδους αὐτῶν, δηλαδὴ αἱ ποικίλαι ἐσωτερικαὶ ἐντάσεις καὶ αἱ παραστάσεις τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Κατὰ τὴν σύνδεσιν τῶν ἀπλῶν συναισθημάτων προκύπτουσι νέα ἀπλᾶ συναισθήματα ὀρισμένου ποιῶν καὶ ἐντάσεως. Ὅτως ἔχομεν ὡς ἀποτέλεσμα πρῶτων, τρόπον τινα, ἢ ἀμέσως ἔκ τῶν στοιχείων συνδέσεων, τὰς παραστάσεις μὲν ἀφ' ἑνός, τὰς θυμικὰς δὲ κινήσεις ἀφ' ἑτέρου. Εἰς τὰ διαδοχικὰ καὶ συνεχῆ συναισθήματα ὡς πρὸς παρελ-

(1) Πρὸς, Vorlesungen über Menschen - und Tierseele σελ. 258.